

דף שבועי

בס"ד

פרשת שמיני, תשפ"ה, מספר 1615

כלפי מי מכוונים דברי אבטליון (אבות א, ח)? משה בר-אשר

לולב דוחה את השבת בתחלתו וערבה בסופו, מעשה וכבשו עליה **ביתסין** אבנים גדולות בערב שבת ... לפי שאין **ביתסין** מודין שחבוט ערבה דוחה את השבת (תוספתא סוכה ג א).

גרינץ טוען, בעקבות עזריה מן האדומים בספרו "מאור עיניים" ובעקבות אחרים, שהכינוי **בית סין** (**ביתסין**) בכל הופעותיו בספרות חז"ל פירושו '**בית איסיין**' (כמו בית שמאי).

שאלתי עומדת אפוא במקומה: היש רמז בספרות חז"ל להתבטאות כלפי העדה שישבה בקומראן? לשון אחר: האומנם אין רמז בספרות חז"ל לאנשי המגילות שישבו ליד ים המלח? ברור שיש לחפש רמז כזה בחיבור שיש בו ענייני אמונות ודעות או בחיבור הלכתי שיש בו היגד בענייני אמונות ודעות. לדעתי, יש מקום להשערה שיש רמז כזה, ויש בו התבטאות מסויגת כלפי העדה שישבה ליד ים המלח.

אפשר שהחיפוש בספרות חז"ל מספק רמז כזה בחיבור שאכן יש בו ענייני אמונות ודעות. חיבור כזה הוא "מסכת אבות". כידוע, בפרק הראשון של המסכת מובאים דבריהם של חכמים מימי הבית השני. בייחוד חשובים לענייננו חכמים שחיו בימים שישבה עדת המגילות במקומה. דומני שיש רמז (ואולי יותר מרמז) לביקורת על אנשי קומראן ואזהרה שלא להיות כמותם. אני מתכוון לאחד מהזוגות שנתפרטו דבריהם בפרק א של מסכת אבות. מדובר באבטליון, תנא שחי כנראה במחצית השנייה של המאה הראשונה לפה"ס. קרוב לוודאי שחברי הזוג שמעיה ואבטליון חיו במאה הראשונה לפני הספירה ופעלו בימי שלטונו של הורדוס (בשנים 37 – 4 לפני הספירה).

אבטליון נזכר ככל הנראה גם מחוץ לספרות חז"ל. לדעת רבים הוא האיש שיוסף בן מתתיהו מכנה אותו פוליון:

בייחוד נהג כבוד בפוליון הפרושי ובתלמידו שמאי, זהו אותו פוליון אשר פעם כשעמד הורדוס לדין בדיני נפשות, הגיד להם להורקנוס ולשופטים מראש ודיבר (אליהם) דברי כיבושין, שעתיד הורדוס, הואיל וניצל, להיפרע מכולם.⁴ העובדה שפוליון (אבטליון) חי בימי הורדוס, בהיות כת המגילות של קומראן חיה וקיימת ופעילה, היא הדבר החשוב לענייננו.

זו אמירתו של אבטליון:

אבטליון אומר: 'חכמים הזהרו בדבריהם, שְמָא תַחֲבוּ חוֹבֵת גְלוּת וְתִגְלוּ לְמָקוֹם הַמִּים הָרְעִים'.⁵

4 א' שליט, (תרגום), יוסף בן מתתיהו (פלביוס יוספוס), **קדמוניות היהודים** ג. הספרים אחד עשר – עשרים, ירושלים תשכ"ג, ספר טו, סעיף 4.

5 מצויה גם הגרסה 'מים הרעים' במבנה האופייני ללשון חכמים: מים הרעים (= המים הרעים) כמו שער העליון (= השער העליון).

השבת אנחנו קוראים פרק א במסכת אבות. במשנה ח מובאים דבריו הידועים של אבטליון. יש לי השערה כלפי מי מכוונים דבריו, אך בעניין הזה לא אקדים את המאוחר.¹

מעל שבעים וחמש שנה עברו מאז גילוי המגילות של כת היחד במערות קומראן. התברר שהספרייה שלהם כללה מעל אלף מגילות. גם המצמצמים את מספר המגילות מונים מאות מגילות. הספרייה הזאת מעידה שמדובר בכת עשירה בחיי הרוח, שחיה בקומראן כמה וכמה דורות, לפחות מראשית המאה הראשונה לפה"ס עד סמוך לחורבן הבית בשנת 70 למניין הרגיל. יהי הזיהוי שלה אשר יהי (איסיים?), ברור שהיא הייתה בעימות אידיאולוגי עם הפרושים.

אין ספק שמדובר בעדה רבת עניין. די לראות את טיב הספרייה המגוונת שלהם. רוב הספרים בה כתובים עברית. היא כוללת חיבורים כיתתיים, כגון "מגילת הסרכים", ספרי מקרא כשתי המגילות של ספר ישעיה, פשרי מקרא כ"פשר חבקוק", עיבודי מקראות כמגילת פסידו ירמיה, ספרי הלכה, כגון: "מקצת מעשי התורה", ספרים חיצוניים כשרידי "ספר היובלים" ועוד. ויש מגילות הכתובות ארמית, כגון התרגום לאיוב והמגילה החיצונית לבראשית.

קהל בעל ספרייה כזאת הוא קהל משכיל, אף אם מדובר בקהל לא גדול שישב בקומראן וחוצה לו, ומנה אלפים מעטים בכמה דורות. אי אפשר היה להתעלם ממנו. הספרייה לבדה מעידה שהוא היה, כאמור, קהל משכיל וקונה דעת, שהבדיל את עצמו מכיתות אחרות. הלא בימים ההם נתפלג עם ישראל לכיתות שונות שנבדלו בענייני הלכה ובעיקרי האמונות.

לאור כל האמור לעיל, זה עשרות שנים שאני תמה, שאין בספרות חז"ל כל התבטאות כלפי עדה זו, וברבות השנים גדלה תמיהתי – הכיצד חז"ל בשפעי חיבוריהם לא התבטאו כלפי קהל זה, בניגוד לאמירות שלהם כלפי הצדוקים וכלפי השומרונים ("הכותים").² חוקרים רבים סבורים שאנשי קומראן הם איסיים, כפי שסיכם למשל יהושע מאיר גרינץ כבר בראשית מחקר המגילות. כעבור שנים הרבה החזיקו חוקרים בדעה זו. יש מי שמחזיק בדעה שהם נזכרו בספרות חז"ל: בחיבורים שונים בשם **ביתסין**³ (**בית סין**), כגון:

* משה בר-אשר הוא פרופ' אמריטוס של האוניברסיטה העברית, והיה נשיא האקדמיה ללשון העברית בשנים תשנ"ג – תשפ"ב. העיון הזה מוקדש לזכרו של מורי האהוב, הרב יעקב ברמן, שהיה מזכיר ועידת היסוד של 'המזרחי' בשנת תרס"ב. בל' בניסן השתא ימלאו אחת וחמישים שנה לפטירתו.

1 עיון מדעי מורחב נמצא בפרק ט של ספרי: **מחקרי עברית מראשונות לאחרונות**, ירושלים תשפ"ג.

2 עם זאת נציין שיש אצל חז"ל התעלמות מוחלטת מהספרות החיצונית העשירה, להוציא את ספר בן סירא.

3 ידועה גם הצורה **בייתוסין**.

לאיבוד, כי המקום הוא "מקום המים הרעים". יודגש שלא רק במשנה מופיע השם "ים המלח". זה השם המופיע בכל מקום בספרות חז"ל.

אבטליון, ככל החכמים במסכת אבות, נקט צירוף יחידאי מהמקרא. הוא הביאו בשינוי המתחייב – "המים הרעים". מותר לומר שהוא בחר בצירוף הזה כי מצאו במקרא ("המים רעים") בהקשר שהמים האלה הם כינוי לים המלח וגורמים מוות ("מות ומשכלת"). הצירוף הזה נתבקש לו לצורך הבעת האמירה שלו.¹⁰ יצוין כי גם מקורות יווניים שמדברים על ים המלח מציינים שמימי רעים.

נאמר שאבטליון מזהיר את החכמים מדברים נפסדים. "חכמים הזהירו בדבריהם, שָׁמָּה תחובו חובת גלות ותגלו למקום המים הרעים", כמו שנפלטו חכמים אחרים (אנשי המגילות מקומראן?) ממרכז הארץ וגלו למקום "המים הרעים" כי לא נזהרו בדבריהם. הם חבו חובת גלות וגלו למקום "המים הרעים". ומי שגולה למקום "המים הרעים" עלול להעמיד בסכנה את תלמידיו ("וישתו התלמידים הבאים אחרים וימותו"), כשם שאנשי המגילות הלכו או הולכו לים המלח.

אם צדקתי בהשערת שאבטליון, בן התקופה שבה חיו אנשי המגילות בקומראן, הוא שמדבר עליהם בצורת מרומזת, אזי יש מענה חיובי לשאלה שהצגתי 'היש רמז בספרות חז"ל לאנשי המגילות? אבטליון רואה בשיבתם באזור ים המלח שהוא קורא לו "מקום המים הרעים" גלות ממרכז הארץ, מירושלים. אם כך הם הדברים, מדובר בדיבור לא מפורש על אנשי המגילות. אני משער שמן הסתם בני דורו הבינו אותו. בעיניו של אבטליון החכם, שנמנה על עדת הפרושים, מדובר בגלות פיזית ממש לאזור ים המלח אשר במדבר. החכמים שאינם נזהרים בדבריהם חבים חובת גלות וגולים למקום "המים הרעים".

ברור שבראש היושבים בקומראן עמדו חכמים ויודעי תורה. מעידה על כך ספרייתם העשירה והמגוונת. מי שחולק עליהם רואה בדעותיהם ובפרישתם מהקהל הפרושי חילול השם ("ונמצא שם שמים מתחלל"). זו דעתו של אבטליון על הקהל שעומדים בראשו חכמים, שסטו מהדרך של הפרושים הדבקים בדרך השם ומקדשים את שמו.

אחר כל הדברים האלה אני שב אל מה שאמרתי בתחילה: מדובר בהשערה. לא חיפשתי דברים מפורשים אלא רמזים. בגלל הלשון הלא מפורשת בדברי אבטליון מדובר ברמזים אחדים. סוף דבר: דבריי עדיין נשארים בגדר השערה (סבירה?).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

10 והעירני ידידי המלומד פרופ' חיים א' כהן הערה חשובה: "אין זה מקרה שאבטליון נקט ביטוי זה דווקא במאמר של מוסר. הדעת נותנת שאילו היה מדבר במשא ומתן הלכתי היה נוקט את הצירוף הפרוזאי והרגיל "ים המלח". דומה הדבר למה שאפשר לשמוע גם בדורותינו: רב הדרוש בשבת שובה ינקוט את השם "יום הכיפורים" כיפור" כל עוד הוא דן בהלכות היום הזה, אך בעוברו לחלק האגדה והדרוש הוא עשוי לנקוט את הביטוי המליצי "היום הקדוש".

וישתו התלמידים הבאים אחרים (אבות א, ח).

בדברי אבטליון יש חמישה היגדים חשובים. הוא מדבר אל (א) "חכמים" בלשון נוכחים: "הזהרו, תחובו, תגלו, אחרים". (ב) הוא מזהיר אותם: "שָׁמָּה תחובו חובת גלות". (ג) אתם עלולים לגלות "למקום המים הרעים". (ד) הוא חושש לגורל "התלמידים הבאים אחרי החכמים שצפויים למות". (ה) ויש בזה 'חילול שם שמיים'.

בעיניי, יותר מכול ולפני הכול מתבקש בירור, היכן מצויים "המים הרעים"? ובלשון אחר: איזה מקום נקרא "המים הרעים"? כבר בתקופה קדומה עסקה מסכת אבות דרבי נתן בפירוש הביטוי. בנוסח א של המסכת (סוף פרק יא) מוצעים שלושה פירושים לצירוף "המים הרעים":

וילגלו למקום מים הרעים. הוי אומר. 'אילו הגויים'. שנ' ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם" (תה"ק:לה). מים רעים כמשמעות. ויש אומרים: 'שָׁמָּה יגלו לעבודה זרה'.

הפירוש השני הוא המעניין ביותר ובו אני דבק: "מים רעים כמשמעות". כלומר, מדובר במים רעים ממש.

אבוא עתה לפרש את דבריי. כידוע, לשון מסכת אבות שונה מלשונן של הרוב המכריע של מסכתות המשנה בקו לשוני בולט אחד. לשון אבות יש בה הרבה יסודות (מילים וצירופים) מלשון המקרא, כגון: "תפארת" (ב,א); "בינה" (ג,ז; ה,כא); "עולה" (ד,כב); "התאווה" (ד,כא), ומצויים בה גם צירופים שנשאלו מהמקרא: "שֹׁכֵר פְּעוּלָתָךְ" (ב,יד; ב,טז); "בְּאֵר שַׁחַת" (ה,יט) ועוד ועוד.⁶

אף הצירוף "המים הרעים" מקורו במקרא. הוא בא במשנת אבות בשינוי קל שהוא שינוי מתחייב למי שמביא ציטטה מהמקרא. לעניין זה אביא מובאה מפורטת:

והוא [אלישע] יָשַׁב בִּירְחוֹ ... וַיֹּאמְרוּ אֲנֹשִׁי הָעִיר אֶל אֱלִישֶׁע הִנֵּה נָא מוֹשֵׁב הָעִיר טוֹב כְּאֲשֶׁר אֲדֹנִי רָאָה, וְהַמֵּיִם רָעִים וְהָאָרֶץ מִשְׁכַּלְתָּ. וַיֵּצֵא אֶל מוֹצֵא הַמֵּיִם וַיִּשְׁלַךְ שָׁם מֶלַח, וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר ה' רַפְאֵתִי לַמֵּיִם הָאֵלֶּה לֹא יִהְיֶה שָׁם עוֹד מוֹת וּמִשְׁכַּלְתָּ. וַיִּרְפוּ הַמֵּיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה (מל"ב ב:יח-יט, כא-כב).

יריחו היא העיר שאנשיה מדברים אל אלישע ומציינים בפניו ש"מושב העיר טוב" אך "המים רעים והארץ משכלת", לפי שהיא יושבת באזור ים המלח. כאשר קודחים בקרקע באזור יריחו מוצאים על פי הרוב מים מלוחים שאינם ראויים לשתיה – "המים רעים". ויש שקודחים ומוצאים מים טובים, היינו מים מתוקים,⁸ כדברי הפסוק "רַפְאֵתִי לַמֵּיִם", וַיִּרְפוּ הַמֵּיִם. יושם נא לב שהצירוף "המים רעים" הוא צירוף יחידאי במקרא.

לא רחוק בעיניי שיש להבין את הצירוף "המים רעים" (מל"ב ב:יט) / "המים הרעים" (אבות א, ח) ככינוי לים המלח (שיריחו נמצאת בקרבתו). על כל פנים מותרים אנו לשער שכך הבין את הצירוף אבטליון שהשתמש בו. אבל כיוון שזו מובאה של צירוף שהיה ידוע לו מהמקרא, הוא נוקט אותו ביידוע שם התואר – "המים הרעים". והמים האלה בהיותם רעים ממיתים את שותיהם ומשכלים את בני משפחותיהם.

במשנה מצוי השם "ים המלח" שמונה פעמים. בכולן מדובר בהיגדים המביעים מעמד שלילי של "ים המלח", כגון: "דמי חטאת ילכו לים המלח" (נזיר ד, ד; ד, ז; מעילה ג, ב); "המוצא כלים ועליהם צורת חמה, צורת לבנה, צורת דרקון יוליכם לים המלח" (עבודה זרה ג, ג).⁹ כלומר, מדובר במקום שהכול הולך שם

6 ראו ש' שרביט, לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה. באר שבע תשס"ו, עמ' 43 – 59.

7 הצורה הזאת נכתבת ונקראת כפועל ממגזרת ל"י (רפ"א < רפ"י).

8 מידע זה מסר לי פרופ' חיים גבירצמן, המומחה גם לאזור הזה (בשיחת טלפון בחודש תמוז תש"ף).

9 ר"פ קהתי: "ויליכם לים המלח" – ... יבערם בדרך זו מן העולם" (עבודה זרה ג, ג).